

İSLÂM'DA RUH TASAVVURU

Arşt. Gör. İsmail YÖRÜK

Ruh fikrinin insan fikirleri arasında bazen akide olarak, bazen de mücerred felsefi fikir olarak yaşamakta olduğunu görüyoruz. Bütün dinler insan cisminde «Ruh» veya «Nefs» denen bir varlığın bulunduğu ittifak etmişlerdir. Lügat alimleri de her dilde «Ruh» manasına gelen bir kelime bulunduğunu söylemektedirler.

Kur'ân'da ise, ruh çeşitli anlamlar ifade etmesine rağmen (1), İslâm alimleri insan vücudunda bulunan ruhla ilgili olarak daha ziyade : «Sana ruhtan soruyorlar, de ki; ruh rabbimin emrindedir ve size bu hususta az bilgi verilmiştir (2)». ve «...Ona ruhumdan üfledim (3)» meâlindeki âyetlere istinad ederek, bu hususta fikir beyan etmişlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz birinci âyetin nüzul sebebi hakkında meşhur bir rivâyet vardır ki; onu burada zikretmeden geçmeyeceğim : «Yahudiler Kureys müşriklerine; Hz. Muhammed (S.A.V.)'e Eshâb-ı Kehf, Zül-Karneyn ve ruh'tan sormalarını, eğer ilk ikisine cevap verip de, sonuncusunu mübhem bırakırsa hak peygamber olduğunu, şayet hiç birine cevap ver-

(1) Bu anlamlar için bkz: Ragıb el-İsfahâni, el-Müfredât fi Garîb'l-Kur'ân, Tahkik eden: Muhammed Seyyid Gilâni, Kahire, 1961, s. 205-206; M. Şemseddin Günaltay, Felsefe-i Ulâ, İsbat-ı Vâcib ve Ruh Nazariyeleri, İst, 1339-1341, s. 287 vd. (Dipnot: 1); Süleyman Ateş, İnsan ve İnsanüstü (Ruh, Melek, Cin, İnsan), İst. 1979, s. 168-170.

(2) İsrâ (17)/65.

(3) Sâ'd (37)/72.

mez veya hepsine cevap verirse hak peygamber olmadığını söylerler. Mekke müşrikleri bu üç şey hakkında Peygamberimize sordukları zaman O'nun da : «Size yarın cevap vereyim.» demesi üzerine, bir müddet vahiy kesilir ve önce : «... İnşâallah demeksizin ben bu işi yarın yaparım, demeyin (4).» âyeti, daha sonra da ruhla ilgili âyet nazil olur (5).

Yalnız İmam Fahrüddin er-Râzî, ruhla ilgili bu âyetin esbâb-ı nüzulü hakkında varid olan bu rivayetin birkaç yönden doğru olamayacağını ileri sürmüştür :

1— Ruh, Allah Te'âlâ'dan ne şân yönünden daha büyüktür, ne de mekân bakımından daha yücedir.

2 — Ayrıca Allah'ı bilmek mümkün ve bütün insanlar bununla emredilmişken, ruhun bilinmesinin mümkün olmadığı, binaenaleyh marifet-i ruh hakkında görüş beyan etmenin men edildiği nasıl iddia edilebilir? Ruh hakkındaki âyetten böyle bir netice çıkarmak için hiçbir sebep yoktur. Âyetten anlaşılan mâna; Peygamberimize «Ruh nedir?» diye bir soru sorulmuş, O da soruyu soranların idrak derecelerine uygun olarak «Ruh bir emr-i İllâhidir.» şeklinde cevap vermiş olmasından ibarettir. Tasavvur edilebilir ki, «Ruh nedir?» şeklindeki soru, şu dört husustan birini ihtiva eder :

- a) Ruhun mahiyeti nedir?
- b) Ruh kadim midir, hâdis midir?
- c) Ölümden sonra ruh bâki kalır mı, Yoksa cesedle beraber yok mu olur?
- d) Ruhların iyilik veya kötülüklerinin hakikati nedir?

Halbuki, «Sana ruhdan soruyorlar...» âyetindeki sorunun

(4) Kehf (18)/23.

(5) Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, el-Câmi'u's-Sahih, İst. 1315, K. İlm, bab 47; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, el-Câmi'u's-Sahih (M. Fuad Abdülbaki neşri), Mısır, 1955, K. Münafikin, Hadis 32; et-Taberî, Ebû Ca'fer, Cami'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an, Mısır, 1388, c. XV, s. 154-155; Kâdî Beydâvî, Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil, İst., (Tarihsiz), c. I, s. 710; er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, et-Tefsiru'l-Kebir, Tahran, (Tarihsiz), c. XXI, s. 36-37; Ebu's-Su'ud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, İrşâdu'l-Akhl's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim, Mısır, (Tarihsiz), c. II, s. 230.

bu gayeler dahilinde olduğuna veya bunlardan başka meselelere ait olduğuna dair açık bir delil yoktur. Lâkin «Ruh rabbimin emrindedir» cevabı nazar-ı dikkate alınır, sualin; ruhun mahiyeti, kıdemi veya hudûs (sonradan yaratılması)'una ait olduğu anlaşılmaktadır. «Ondan size az bir ilim verilmiştir.» âyeti ise ruh hakkında fikir beyan etmeyi ve düşünmeyi menetmiş değil, belki mahsûsât (his edilen şeyler) sahası haricinde olan âlem-i emr'e ait şeylerin hakikatini, idrakin kolay kolay kavrayamayacağını, tecrübi ruhiyat sahası haricindeki fikir ve mülâhazaların zan derecesini geçemeyeceğini teyid etmiştir ki doğru olan da budur (6).

Kemaleddin Kâşanî de: «Size onun ilminden az bir şey verilmiştir.» âyetindeki ruh emir alemindedir, bunun için sizin kusurlu idrak ve ilminizle onu idrak etmeniz mümkün olmaz, sizin ilminiz duyular alemine aittir. Bu ise Allah'ın ilminin yanında çok az ve hakir kalır (7).» demektedir.

Ebu'l-Berekât en-Nesefî ise; insanın, kendisine komşu olan ruhunun mahiyetini idrakten aciz olduğunu ve bu sebeple de kendisini yaratanın mahiyetini idrâkin mümkün olamayacağını (8) belirterek ruh hakkında fikir beyan etmekten çekinmiştir.

Son devirlerin ünlü İslâm düşünür ve mutasavvıflarından İsmail Hakkı Bursevî, Tefsirinde bu âyeti izah ederken, âyette geçen «kalil» kelimesinin «iklâl» kelimesinden geldiğini, «iklâl» in manasının da bir şeyi yerden kaldırmak olarak anlaşıldığını ve netice olarak burada, herkesin kendi kapasitesince bu konuda bilgi sahibi olabileceği manasının verilmek istendiğini (9) söyleyerek Fahrüddin er-Râzî'nin görüşünü desteklemiştir.

Yukarıda görüldüğü üzere her ne kadar âyette «Ruh hakkında sizlere az bir ilim verilmiştir.» buyrulsa da İslâm alimleri bu hususta fikir ileri sürmekten çekinmemişlerdir. Biz, bu

(6) er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, a.g.e., c. XXI, s. 37 vd.; Krş. M. Şemseddin Günaltay, Felsefe-i Ulâ, s. 277-278; Sırrı Giridi, Ruh, İst., 1305 H., s. 24-26.

(7) Süleyman Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, İst., 1937, s. 86.

(8) Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, Beyrut, (tarihsiz), c. II, s. 265.

(9) İsmail Hakkı Bursevî, Ruhul-Beyân, Matbaa-i Osmâniyye, İst., 1321 H. c. V, s. 196 vd.

âyetin en güzel izahını İsmail Hakkı Bursevî'nin tefsirinde görüyoruz. Aslında her araştırmacı, kendi kapasitesince bu konuda bilgi sahibi olabilir.

Ruh hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra, onun ne olduğu, yaratılması, ebedî olması, beden ile ilgisi, ruh gücü, cesetten ayrıldıktan sonraki durumu, ruhlar âlemi, ruh göçü (tenasüh) ve ruh kuşu tasavvuru vs. üzerinde duralım :

A) RUH NEDİR?

İbnü'l-Enbârî, Kitabü'l-Ezdâd'da: «Ruh, meleklerden yaratılmıştır. Fakat melekler onları göremezler, insanların melekleri göremediği gibi, Ruh öyle bir yaratıktır ki, Allah, Teâlâ onu ilmiyle gizlemiş, mahlukattan hiçbiri ona muttali olamamıştır (10).» derken, herhalde Kur'ân-ı Kerîm'deki; Cebrâil (A.S)'in İsâ (A.S) için, Hz. Meryem'in rahmine üflemeyle ilgili âyeti (11) delil getirmiş olabilir.

Gazzâlî, ruhun hakikatini ve onun esrarını kavramaya ehil olmayan kişiye, ruhtan bahsetmeye ve onun sırrını açıklamaya Peygamberimiz (S.A.V.)'e dahi izin verilmediğini söyler. Ancak kendisi ruhun esrarını kavrayabilecek kabiliyette olanlar için onu şöyle tarif eder : «Ruh, şuyun kaba hulul etmesi gibi, bedene hulul eden bir cisim değildir. Siyah rengin cisme, ilmin âlime hulul etmesi gibi, kalbe veya beyine hulul eden bir araz da değildir. Ruh, cisim ve araz değil, bir cevherdir (12).» der ve bunun izahını şöyle yapar :

1. Ruh, kendisini ve yaratanını bilir. Zâhirî ve bâtinî varlıkları idrak eder, kavrar. Kendini ve yaratanını bilmek, zâhirî ve bâtinî varlıkları idrak edip, kavramak birer ilimdir. İlimler ise arazdır. Eğer ruh, kalbe veya beyine konulmuş bir araz olup, ilim de onunla kâim olsaydı, o zaman araz, araz ile kâim olurdu ki, bu gerçeğe aykırıdır. Çünkü araz, araz ile kâim olmaz.

2. Araz, bulunduğu yerde ancak tek ve aynı bir şeyi ifade edebilir. Halbuki ruh, birbirinin gayrı iki hükmü birden ifade

(10) Ali Rıza Karabulut, İslâm'da Vasiyyet ve İskât Meselesi, Ölüm ve Ruhlar Âlemi (naklen), Kayseri, 1980, s. 255.

(11) Enbiyâ (21)/91; Nisâ (5)/171.

(12) Gazzâlî, Ebu Hamîd, el-Madnûnu's-Sağîr, Mısır, 1390/1970, s. 158.

etmektedir. Çünkü o, yaratanını bildiği zaman, kendi öz varlığını da bilmektedir.

3. Ruh, cisim de değildir. Çünkü cisim bölünebilir, parçalanabilir, Halbuki ruh bölünemez, parçalanamaz. Eğer ruh; bölünüp, parçalanabilseydi o zaman onun bir parçasının âlim, diğer parçasının da cahil olması mümkün ve caiz olurdu. Dolayısıyla ortaya bir tezat hali çıkmaktadır. İki şeyin aynı bir anda ve aynı bir mahalde bulunması ise mümkün değildir. Fakat bir şeyin iki ayrı parçasında iki ayrı şey bulunabilir (13).

Ruhun, bölünemez, parçalanamaz oluşunda bütün alimler ittifak etmişler ve ona «bölünmeyen cüz, bölünmeyen parça» adını vermişlerdir. Fakat «bölünmeyen şey» demek lazımdır. Çünkü «cüz-parça» kelimesinin ruh hakkında kullanılması pek münasip değildir. Zira «cüz-parça» küllî'ye ve bütüne izâfetledir. Halbuki ruhta «küll ve bütün» yoktur ki, cüz ve parça olsun. Fakat bütün varlıklar veya insanın, kendisini insan yapan bütün parçaları ele alınarak bir bütün halinde düşünülürse, ruhu da bu cümleden bir parça olur.

Böylece ruhun bölünmeyen bir şey olduğu anlaşılmış, olmaktadır. Şimdi :

1. O, vücutta ya bir yer işgal eder, bir yer tutar,
2. Veya bir yer tutmaz.

Ruhun, vücudun bir tarafında bir yer işgal etmesi imkansızdır. Çünkü bir yer tutan bir şey bölünebilir, parçalanabilir. Halbuki ruh «bölünmeyen şey»dir. Bu tür şeylerin parçalanmasının mümkün olmadığı akli delillerle sabittir (14).

«Öyleyse ruh; bölünemez, parçalanamaz. O, bizâtihi yani başlıbaşına bir varlıktır ve vücutta asla bir yer işgal etmez (15)».

Necmüd-Din Kübrâ'ya göre ruh, Allah'ın emriyle meydana geldiğinden hâdistir, fakat bâkidir. O, «Belki rabbimin emrindedir.» âyetinin ruhu tarif için olduğunu, bunun manasının da ruhun emir ve bekâ aleminden olup, fâni alemden olmadığını (16) söylemektedir.

(13) a.g.e., s. 158-159.

(14) a.g.e., s. 159.

(15) a.g.e., s. 160.

İsmail Fennî ise ruhu şöyle tarif eder : «O birdir ve emir âleminde, yani en evvel ve vasıtasız yaratılmış nurdur, şekil ve sureti yoktur. Bu, külli ruh veya ilâhî emirdir ki, ona «Hakikat-ı Muhamediyye» dahi denir. İstidat ve kabiliyetlere göre türlü şekillerle şahıslarda tezâhür eder (17)».

«Ruh, İnsan, Cin» adlı eserin yazarı Ahmed Hulûsî: «İlmin son olarak eriştiği ve Foton adını verdiği ışıklı enerji zerreciklerine enerji veren öz, ruhtur. Dolayısıyla kâinat ilk var olduğu andan itibaren ruha sahip olmuştur ve kâinatın yok oluşuna kadar da sahip olacaktır (18).» demektedir.

Ahmed Hulûsî sözüne devamla, Foton adı verilen ışıklı zerreciklerin belirli bir oranda ve düzende bileşiminin «insan» ve «cin» dediğimiz varlıkların asıl yapısını meydana getirdiğini (19) söyler.

Bazıları da ruhunu, nûrânî bir varlık olduğunu, hafif, diri ve hareketli olup, organların özüne nüfûz ettiğini ve bu organlarda, suyun ağaç dallarında ve ateşin kömür içinde dolaştığı gibi olduğunu kabul ederler (20).

Süleyman Ateş ise, ruhun canlılara hayat veren öz olduğunu, varlıkların temelini teşkil ettiğini, Allah'a en yakın ve ilk yaratılan varlık olduğunu söyler, O'na göre, yaratılmış olduğu için ruhun başlangıcı vardır. Fakat sonu yok, yani ölümsüzdür, ebedi kalmak için yaratılmıştır. Çeşitli varlıklarda şekle girip, görünür. Belli bir süre maddî varlıklarda kalır, fakat onlardan ayrıldıktan sonra onlar gibi yok olmaz, varlığını sürdürür. Kâinatın özü olan ruh, şekilleri ve cisimleri meydana getirir. Esasında kendisi, yani soyut ruh olarak şekilsizdir (21).

B) RUHUN YARATILMASI

Bütün peygamberler, ruhların Allah tarafından yaratılmış

(16) Süleyman Hayri Boley, a.g.e., s. 186.

(17) İsmail Fennî Ertuğrul, Maddiyyun Mezhebinin İzmihâli, İst., 1928, s. 131.

(18) Ahmed Hulûsî, Din-Bilim Işığında Ruh, İnsan, Cin, İst., 1972, s. 35 vd.

(19) Ahmed Hulûsî, a.g.e., s. 38.

(20) Bakâî, Burhanü'd-Din b. Ömer, Sırru'r-Ruh, Kayseri Râşid Ef. Kütüp., No: 1128, 2 a.

(21) Süleyman Ateş, a.g.e., s. 5.

olduğunu söylemişlerdir. Yaratıcı yalnız Allah'tır (22). O'ndan başka herşey yaratılmıştır (23).

Ehl-i Sünnet alimleri ruhun ne zaman yaratıldığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunların bir kısmı ruhun cesedden önce yaratıldığını, bir kısmı da cesedden sonra yaratıldığını iddia etmiştir. Muhammed b. Nasr el-Mervezi ve Ebu Muhammed b. Hazım ruhun cesedden önce yaratıldığını ve bu görüşte icmâ vaki olduğunu söylemişler, bu görüşlerini te'kid için de şu âyet ve hadisleri delil olarak getirmişlerdir :

a) «Andolsun önce sizi yarattık, sonra size suret verdik, sonra da meleklere; —Adem'e (yahut Adem için Allah'a) secde ediniz, dedik (24).» âyetindeki «sümme» edatı tertip ve mühlet içindir. Buna göre ruhun yaratılışı «Adem'e secde ediniz.» emrinden öncedir. Çünkü bedenlerin ruhdan sonra yaratıldığı bilinen bir gerçektir. Zira «Önce sizi yarattık.» sözü ruha hitaptır.

b) «Hani Rabbin ademoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp, nefislerine şahit tutmuş, «—Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» demişti. Onlar da, «Evet! Rabbimizsin, şahid olduk.» demişlerdi. İşte bu şahidlendirme kıyamet günü, «—Bizim bundan haberimiz yoktu.» dememeniz içindi (25).» hitabı da ruhlara yapılmıştır. Çünkü o zamanda cesetler mevcut değildi.

c) Müslim b. Yesâr el-Cüheni (R.A)'nin rivayetine göre, Hz. Ömer'e bu âyetin manası sorulduğunda, Ömer b. Hattâb (R.A) demiştir ki, «Resulullah'a bu âyetin manası sorulurken işittim.». O: «Muhakkak ki, Allah Teâlâ Adem'i yarattı. Sonra sağ eliyle sırtını sığadı. Bu sığama sebebiyle Adem'in sırtından bir kısım zürriyetini çıkardı ve: «—Bunları cennetlik olarak yarattım. Cennet ehlinin yapacağı işleri yaparlar.» buyurdu. Sonra yine Adem'in sırtını sığadı. Bu defa da yine onun sırtından bir kısım zürriyetlerini çıkardı ve:

«— Bunları cehennemlik olarak yarattım. Cehennem ehlinin yapacağı işleri yaparlar.» buyurdu. Bunun üzerine bir kimse;

(22) Zümer (39)/62.

(23) Süleyman Ateş, a.g.e., s. 152.

(24) A'raf (7)/11.

(25) A'raf (7)/172.

«— Çalışmamızın ne değeri kaldı ey Allah'ın Resülü?» dedi... Resul-i Ekrem de:

«—Şüphesiz ki, Allah Teâlâ kulu cennetlik olarak yarattığında, onu cennet ehlinin işlerini yapmaya istidatlı kılar ki, bu kimse cennet ehlinin yapacağı işlerden birini yaparken ölür, bu sebeple onu cennete koyar. Kulu cehennemlik olarak yarattığında, cehennem ehlinin işlerini yapmaya istidatlı kılar ki, bu kimse cehennem ehlinin yapacağı işlerden birini yaparken ölür, bu sebeple onu cehenneme koyar (26).» buyurdu.

d) İbn Mende'nin Amr b. Abese'den rivayetine göre, müşârun ileyh demiştir ki, Resulullah'dan işittim, şöyle buyurdu:

«—Ruhlar cesedlerden ikibin yıl önce yaratıldı (27).»

Ruhların bedenlerden sonra yaratıldığını söyleyenler de: «Ey insanlar, sizi bir erkek ve dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık (28).» âyetiyle, «Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan ve ondan eşini yaratıp, ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten rabbınızdan korkun... (29). «âyetine dayanmaktadırlar.

Ruhların cesetlerden önce yaratıldığını kabul etmeyenler, «Rabbin, Adem oğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı... (30)» âyetine de şu anlamı veriyorlar : «Yani Allah, bábalarının belinde sperma olan insanları sırasına göre dünyaya getirdi. Kendisinin onların Rabbi olduğuna dair onlara şahitlik yaptırdı. Gösterdiği mucizeler ve delillerle insanlar, kendilerini Allah'ın yaratmış olduğunu bildiler. Herkeste kendisini Allah'ın yarattığını bilecek kadar ilâhi sanat vardır. İşte bunu bilince ve gördükleri herşey, kendilerini Allah'ın varlığını tasdike çağırınca insanlar şahit durumunda oldular ve kendi aleyhlerine şahit durumuna geçtiler. Şuurları Allah'ın varlığına ve yaratıcılığına hükmettiği halde, kendilerinin bu şahitliğe aykırı davranışları,

(26) İmam Mâlik, el-Muvatta', 2/898-899; Ebu Dâvud, K. es-Sünne, bab 16; Tirmizî, K. Tefsir-i Sureti'l-A'râf, bab 2-3; İbn Hanbel, Müsned, 1/41-45, 251; Bakâi, Burhânü'd-Din b. Ömer, Sırru'r-Ruh, vr. 25 a-b.

(27) İbn Kayyim el-Cevziyye, Kitabu'r-Ruh, Beyrut, 1979, s. 160.

(28) Hucurat (49)/13.

(29) Nisâ (4)/1.

(30) A'râf (7)/172.

bu şahitliklerini kendi aleyhlerine çevirdi, Allah'ın yaratıcı olduğunu bile bile, hatta bunu dil ile söyledikleri halde söylediklerine aykırı davrandılar (31).»

Eğer ruhlar, bedenlerden önce bir âlemde akıllı olarak var olsaydı, dünyaya geldikleri zaman tamamını olmasa dahi o âlemin bir kısmını olsun hatırlayabilirdi. Halbuki o âlemden hiçbir şey hatırlamıyorlar. Ayrıca bu görüşten, ruhun daha önce akıllı, kâmil iken, eksik ve zayıf bir duruma indiği, sonra da tekrar akılların, olgunluğuna kavuştuğu anlaşılır. Oysa âyet, insanın önce akıllı, olgun değil, zayıf, eksik olup, gittikçe olgunlaştığını bildirmektedir : «Allah sizi annelerinizin karından çıkardı (ğı zaman) hiçbir şey bilmiyordunuz. Size işitme (duyusu), gözler ve gönüller verdik ki şükredesiniz (32).»; Annesi onu zayıflık üstüne zayıflık ile (karnında) taşıdı (33). «Demek ki, insanın aslı kemâl değil, zayıflıktır. İlim, akıl ve kudret sonradan ona verilmiştir (34).

Gazzâlî de; insan ruhunun, meninin ruhu kabul etmeye istidat kazandığı anda vücuda geldiğini söyler (35). Ruhların cesedlerden önce yaratıldığını belirten hadislerin ibarelerinin zâhirinden, ruhun cesedden önce yaratıldığının anlaşıldığını, fakat kesin ve kat'i delillerin, ibarelerin zâhiri ile çürütülemeyeceğini ve bu hadislerin te'vil edilmesinin gerektiğini ifade eden Gazzâlî : «Allah, ruhları cesedlerden ikibin yıl evvel yarattı.» hadisini şöyle te'vil etmiştir : «İhtimaldir ki, Peygamberimizin bu sözünde geçen ruhlardan muradı, meleklerin ruhları; cesedlerden muradı ise, kâinattaki bazı varlıkların maddeleridir. Arş, Kürsî, Gökler, Yıldızlar, Hava, Dünyâ, Su gibi. Meleklerin ruhlarına nisbetle insanoğlunun ruhları; âlemin cüsselerine nisbetle, meleklerin cüsseleri gibidir. Eğer ruhlar âlemini bilme kapısı bir kişiye açılmış olsaydı, meleklerin ruhlarına izafetle beşer ruhlarının âlemler kadar büyük bir ateş yığınının alınmış bir kıvılcım olduğunu görürdü. İşte bu büyük ateş yığını meleklerin ruhlarıdır. İnsanların ruhları hem nevi bakımından,

(31) Süleyman Ateş, a.g.e., s. 164 - 165.

(32) Nahl (16)/78.

(33) Lokmân (31)/14.

(34) Süleyman Ateş, a.g.e., s. 166.

(35) Gazzâlî, Me'âricü'l-Kuds fi Medâric-i Ma'rifeti'n-Nefs, Mısır, (tarih-siz), s. 83 vd.

hem de rutbe bakımından birdirler. Melekler ise herbiri başlıbaşına bir nevidir (36).»

Ehl-i Sünnet'e göre ruhların hepsi yaratılmıştır. Çünkü Peygamber (S.A.V.) : «Ruhlar cünüd-ı mücennededir (toplu bir çoğunluk, muhtelif türlerdedir). Bunlardan birbirinden hoşlananlar ülfet eder, birbirinden hoşlanmayanlar ayrılır (37).» buyurmuştur. Cünüd-ı mücennede ancak yaratılmış olur.

C) RUHUN EBEDİLİĞİ

Ruhların bedenlerden ayrıldıktan sonra, Allah Te'âlâ'nın nimetini tadacaklarına veya azabına maruz kalacaklarına dair âyet ve hadisler vardır. Eğer ruhlar yok olsaydı, haşr-ı ecsâda kadar nimet veya azap diye birşey olmazdı. Ruhun, cesedden ayrıldıktan sonra ölmediğinde bütün filozoflar ve İslam kelâmcıları ittifak etmişlerdir.

Ruhlar ezeli değil, fakat ebedidirler. Allah Te'âlâ, şehidlerin diri olduklarını (38), Allah yolunda öldürülenlerin diri olup, Rableri indinde rızıklanmakta olduklarını, Allah'ın kereminden kendilerine verdiği nimetlerle sevindiklerini, arkalarından kendilerine yetişmeyenlere de korku olmadığını, onların da üzülmececeklerini birbirlerine müjdelediklerini, Allah'ın nimet ve keremle mü'minlerin ecrini zâyi etmeyeceğini görmekle sevindiklerini (39) bildirmektedir.

Gazzâli, ruhun bedenden ayrılarak bekleyişine, ruhun Allah'ın emrinden olduğunu bildiren âyete (40) dayanarak; Allah'ın ruhu kendi emrine ve «Ben ona ruhumdan üfledim (41).» âyetine dayanarak da izzetine izâfe ettiğini, Allah'ın cisim ve araz gibi noksan ve yok olabilen şeyleri zâtına izâfe etmekten beri olduğunu söyler (42). Fakat O, bazı filozofların, insan ruhunun kendi kendine kâim bir cevher olduğunu ve ruhunu, be-

(36) Gazzâli, el-Mağnûnu's-Sağır, s. 183 - 184.

(37) Buhâri, Enbiyâ, 2; Mümlis, K. Birr, 159, 160.

(38) Bakara (2)/154.

(39) Âl-i İmrân (3)/169 - 171.

(40) İsrâ (17)/85.

(41) Hicr (15)/29.

(42) Gazzâli, Risâletü'l-Ledünniyye, Mısır, 1328 H., s. 11.

denin ölümünden sonra bâki kaldığı hususundaki fikirlerini kabul eder, yalnız bunların akıl ile değil, ancak nakil ile bilinebileceğini belirtir (43).

Filozof İbn Rüşd de ruhun ölmezliği hususunda: «Şeri'atte ruhun bekâsı hakkında bir delil var mıdır veya bunun üzerine nazar-ı dikkat celbedilmiş midir? denilirse, deriz ki : «Evet, bu Kur'an-ı Kerim'de vardır (44).» diyor ve şu meâldeki âyeti delil olarak gösteriyor : «Nefisleri, kendileri öldükleri (bedenle tasarrufları ve taallukları kesildiği) zaman ancak Allah alır. O, ölmeyenleri de uykuda iken alır da, sonra ölmelerine hüküm verilmiş bulunanları alıkor (haşr'e kadar tutar). Ötekileri (henüz haklarında ölüm hükmü verilmemiş olup da uykuda bulunanları) de müsemmâ (mukadder) bir ecele (ölecekleri vakte) kadar salıverir. (Böylece hem ölüm, hem de uyku halinde o nefisler, Allah'ın hükmü altında tutulmuş olur.) (45)».

Ruhun ölümden sonra bâki kalması akıl yoluyla da sabittir. Çünkü ruh bizzat idrak edici olup, bu idrâkin ondan ayrılması asla mümkün değildir. O, bedenden ve idrâk edilen husustan uzak kalması sebebiyle dahî lezzet ve elemi duymaktan hâli kalmaz (46).

Fahrüddin er-Râzî de ruhun ölümden sonra bâki kaldığını kabul etmiş ve demiştir ki : «Eğer ruhların yok olmaları doğru olsaydı, yokluğun mümkün olması, şüphesiz yokluktan önce olacaktı. Bu imkân bir mahal ister ve bu yokluk ânında bulunmalıdır. Çünkü kabul edilecek nesne bulunduğu zaman, onu alacak nesnenin de varlığı gereklidir. Bir nesne yok iken bâki sayılamaz. Öyle ise yok olabilecek her nesnenin bir maddesi vardır. Eğer nefsin yok olması doğru olsaydı, madde ve suretten meydana gelmiş, mürekkep bir varlık olurdu. Fakat nefis madde olmadığına göre, bu bâtıldır. Biz bu durumda maddî cü-

(43) Gazzâlî, Tehâfütü'l-Felâsife (Süleyman Dünya neşri), Mısır, 1966 s. 274.

(44) İbn Rüşd, Feslü'l-Makâl ve Kitabü'l-Keşf Tercümesi (Te: Nevzad Ayasbeyoğlu), Ank., 1955, s. 148.

(45) Zümer (29)/42.

(46) Fuzûlî, Matla'u'l-İ'tikâd fî Ma'rifeti'l-Mabda'i ve'l-Ma'âd, Tahkik: Muhammed b. Tâvîr Tancı (Çev: Esat Coşan - Kemâl Işık), Ank., 1962, s. 71.

ze bakacak olursak, onun yokluğa kabiliyetli olmadığını görürüz (47).

Ruhun ebedi olduğuna dair birçok akli deliller mevcuttur. Biz bunların hapsini burada zikredemiyeceğiz. Fakat bunların bir kısmını şöyle tasnif edebiliriz :

1. Kabul ve Umûmi İttifak Delili : Ruhun bekâsı üzerinde önemine binâen pek çok tetkik yapılmıştır. Bunun neticesinde birçok milletlerin ruhun bekâsını kabul ettikleri anlaşılmıştır. Zira ölümlerin ruhları için duâ edilmekte, kurban kesilmekte, sadaka verilmekte ve kabirleri ziyaret edilmektedir. Bütün milletlerin, bu kadar mühim bir meselede ruhun ebediliğini hep beraber kabul etmeleri ve ibâdet, sadaka gibi nefsin arzularına aykırı bir takım teklifleri seçmeleri, ruhun ebediliğinin bir hakikat olduğuna delâlet eder (48).

2. İnsanın Amellerinden Çıkarılan Delil : İnsanda saadet, hakikat ve hürriyet için ileri derecede bir gayret ve iştiyak vardır, halbuki şu dünya hayatında bunlara, eksik, esassız ve çabucak kayboluveren bir emel ile nâil olmaktadır. Bu arzu ve emellerin bizim tabiatimizden doğduğu şüphesizdir. Cenâb-ı Allah faydasız ve hikmetsiz birşey yapmaz. Şu halde, bu âlemde daima boşa çıktığı halde, kalbimizden izâlesi mümkün olmayan bu ümit ve emellerin diğer bir hakikati olması icâbeder (49).

3. İnsan Ruhunun Basitliğinden Çıkarılan Delil : Beden bir takım cüzlerden mürekkeptir. Bu cüzler daima yenilenip, değişmektedir. Bunlar nihayet kayıplarını yerine getiremeyecek bir hale gelir ve bu yenilenme durduğu anda ölüm vuku' bulur. Beden, terkip eden unsurlara ayrılır. Lâkin ruh terkip halinde olmayıp, basit olduğundan yenilenme ve değişme olmaz, vahdetini daima muhafaza eder. Cismin yok olmasını icâbettiren gıda alma imkânsızlığı ve yenilenme gibi sebepler ruhta mevcut değildir. Şu halde basit, bölünemez ve değişmez bir esasa ölüm tesir edemez. Ruh, tabiatının beden tabiatine aykırılığı dolay-

(47) er-Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, el-Muhassal, Kelâm'a Giriş, (Ter: Prof. Dr. Hüseyin Atay), Ank., 1978, s. 234.

(48) İsmail Fenni Ertuğrul, Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli, s. 157.

(49) Fuzûli, Matla'u'l-İtikâd, s. 65-66.

sıyla, cisimle beraber yok olmayıp, bâkî kalması için lâzım gelen şartı hâizdir. Öyle ise ruh bâkidir (50).

4. İlâhî Adâletten Çıkarılan Delil : İnsanda adâlet fikri vardır. Faziletin mükâfata ve kötülüğün de cezaya lâyık olduğunu aklı ve vicdanı kendisine haber veriyor. Halbuki bu dünyada fazilet erbâbı, daima mesud olmadıkları gibi, kötülük yapanlar da saadetten mahrum değildirler. Bilâkis bazen kötülük cezasız kaldıktan sonra galip geliyor ve fazilet takdir edilmediği gibi, ortadan kaldırılmaya da çalışılıyor. Halbuki adâlet ve intizamın gerektirdiği şey, faziletin mükâfata mazhar olması ve kötülüğün cezaya çarptırılmasıdır. Şu halde bu dünyada vuku' bulan bu haksızlıklardan dolayı, hakkı yerine getirmek üzere bir âhiret hayatının varlığı muhakkaktır (51).

Doğrusu şudur ki ruhun ölümü cesedi terk edip, ondan ayrılmasıdır. Eğer ruhun ölümü ile bu murad olunuyorsa, bu sırada ölüm acısından bir nebze de ruh tatmaktadır, fakat ölmüş değildir. Eğer ruhun ölümü ile onun yok olması kastediliyorsa, bu yanlıştır. Çünkü ruh ölmez, kıyâmete kadar gerek nimetler içinde yiyip içmekte ve gerekse azap görmektedir.

DI RUH — BEDEN MÜNASEBETİ

İnsanın hakikati görünen maddi şekil değil, o şeklin özü, gerçeği olan ruhtur. Hicr suresinin 29., Enbiyâ suresinin 91. âyetlerinden anlaşıldığına göre Allah'ın «hayat soluğu olan ruh anne rahminde bedene üflenir ve o hakikat, bedenle birlikte Allah'ın dilediği şekli alır. Beden içinde olgunlaşır, üstün sıfatlar kazanır (52).»

Ruhla beden arasında beş türlü alâka vardır :

- 1— Cesed daha ana karnında yavru iken olan alâka;
- 2— Cesed dünyaya geldikten sonra, hayatta yaşadığı müddetçe ruhla olan ilgi ve alâkası;
- 3— Cesed uyku halinde iken olan alâkası, bu halde ruh ya-

(50) İsmail Fenni Ertuğrul, a.g.e., aynı yer.

(51) Süleyman Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi, s. 199.

(52) Süleyman Ateş, a.g.e., s. 122.

hareket ve sükun gibi özelliklere sahiptirler. Nitekim Allah u Te'âlâ da ruhları bu şekilde tavsif etmiştir. Mesela ruh bedeni terk ederken ona: «Ey emin ve mutmain olmuş ruh, Rabbine dön, sen O'ndan razı, O senden razı olarak. Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime (55)» ve «Andolsun her bir nefse-ruha- ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınmayı öğretene (56).» buyurulmaktadır.

Ruh kendi fiillerinin sebebidir, yani bizzat kendisi yapar Ben kolumu kaldırım, yürürüm, vs. bunlar bana dışardan nakledilen bir hareket vasıtası ile değil, dahili bir sevk-i tabii ile meydana gelir. Ruh faaliyette olup, hareketlidir. Zihni çalışmalar, irade, duyular ve arzular onda garip bir şekilde yenilenirler. Ruhun faaliyetleri çeşitlidir, bazen düşünmeden meydana gelir. Bunun yanında insanın bir çok fiilleri hürriyetin neticesidir. Hürriyet de bir fikir hususunda karar sahibi olmaktan ibarettir. İnsanda bu iktidarın mevcudiyeti mesuliyet duygusuyla sabittir. Halbuki bu hürriyet cisimlerde yoktur. Cisimler yalnız fiil ve tesirleri kabul eder ve diğerlerine naklederler. Atalet maddenin umumî sıfatıdır. Şu halde ruh hürriyet ve iradeye sahiptir ve faildir (57).

Üç türlü ruh vardır: a) Hayvani Ruh b) Nebati Ruh c) İnsani Ruh.

İnsani Ruh da iki güce sahiptir :

1 — Bilici güç (el-Kuvvetü'l-Alime)

2 — Yapıcı güç (el - Kuvvetü'l-Amile)

Bu güçlerin herbirisine akıl adı da verilir. Fakat bu müşterek bir isim olduğu için verilmektedir. Yapıcı güce akıl denilmesi, bilici güce hizmet etmesi sebebiyledir. Yapıcı güç veya akıl, insan bedenini belli fiilleri yapmağa tahrik eden bir güçtür. Bedenin diğer güçleri bunun emrindedir. İşleyişi sırasında onların hepsinden faydalanır. Diğer bütün güçler bunun işareti ve tedbirine göre durur veya hareket ederler. Eğer bu güç hayvani nefsin diğer güçlerine hakim olamaz, onların emrine

(55) Fecr (91)/27 - 30.

(56) Şems (93)/7 - 8.

(57) İsmail Fennî Ertuğrul, a.g.e., s. 150; Krş: Süleyman Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, s. 190.

girerse arzulara tabiiyyet doğar. Buradan da kötü huylar meydana gelir. Eğer bu güç ötekilere hakim olursa, fazilet ve iyi ahlâk ortaya çıkar (58).

Bilici güç, yapıcı güce nisbetle üsttedir. Fakat bunun da üstünde olan ve buna tesir edip, bunun da onlardan yararlandığı daha üstün güçler vardır. Bunlar melekler olup, insanî ruhlara ilim taşımakla görevlidirler. Bilici güç de onlara dönüktür ve bu cephenin, bedenın arazlarından ve arzularından etkilenmemesi gerekir (59).

İnsan cisim ile ruhdan mürekkep bir varlıktır. Ruhun; hissiyat, akıl ve irade olmak üzere üç melekesi vardır. İnsan cismini bu melekelerle hareket ettirir. Bunlar güzelleştirilmiş ve tekâmül ettirilmiş ise cismin hareketleri sahibini başarılı yapar ve iyi olan şeylere iletir. His, irade ve akıldan her birinin terbiye ve tekâmülleri diğerleri üzerine tesir ederek onları tekâmüle sevk eder. Çünkü bunlar ayrı ayrı mevcudiyetler değildir, bilakis ruhun üç tecellisidir.

F) RUHUN CESETLERDEN AYRILDIKTAN SONRAKİ DURUMU

İslâm inancına göre ruhlar, bedenlerden ayrıldıktan sonra semaya yönelirler. Çünkü onlar ulvî varlıklardır. Onların bazıları ma'siyet irtikâb etmemiş olduklarından, yükselerek feleklerdeki makamlarında sükun bulurlar ve haşre kadar tam olmayan bir lezzetle mütelezziz olurlar. Diğer bir kısmı ise ma'siyetlere bulaşmış ve kirlenmiş olduklarından, meleklerce feleklere yükselmekten alıkonurlar ve böylece ateş küresinde malum güne (haşr günü) kadar tam olmayan bir elem ile müteellim bir halde kalırlar (60).

Yalnız burada şunu belirtmek gerekir ki, ruh bedenden ayrıldıktan sonra beden ile olan irtibatını henüz kesmiş değildir. Zira dünyada yaptığı iyilik veya kötülüğün karşılığının bir kısmını burada görecektir. Mu'tezile'nin çoğu ve Râfıziler, ölümün hayatı ve idraki olmadığını ve bu sebeple onun ceza veya mü-

(58) Gazzâlî, Mizânü'l-'Amel, Mısır, 1328, s. 28 vd.

(59) a.g.e., s. 24.

(60) Fuzûlî, Matla'u'l-'İtikâd, s. 72.

kafat görmesinin muhal olduğunu söylemiştir. Halbuki Allah'ın, ölünün bütün parçalarında veya yalnız bazı parçalarında azabın elemi yahut nimetin lezzetini his ve idrak edebilecek kadar bir nevi hayat yaratması mümkündür. Böyle bir nevi hayat yaratmak ise, ruhun ölünün bedenine iadesini gerektirmez. Ölünün hareket ve ızdırabının veya bedende azabın eserinin görülmesi de gerekmez (61).

İleride daha geniş bilgi verileceği üzere, tenâsüh inancına göre ruhlar, beden ölümünden sonra, orada kazandıkları huy ve sıfatlarına uygun bir bedene geçerler. Her ruh kendi haline benzeyen bir bedene girer. Yırtıcı, saldırgan ruh yırtıcı hayvanların bedenlerine, köpek ahlâkında olanlar köpek bedenlerine, başka hayvanların huy ve sıfatlarında olanlar, o hayvanların bedenlerine, alçak ve süfli kimselerin ruhları haşerât bedenlerine girerler (62).

Bu hususta diğer bir görüş de şöyledir : Ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra onların hayırlıları, hayırlı olan canlı insanların ruhlarıyla dostluk peydah eder, onlara iyi amellerde yardımda bulunur, onlarla beraber dolaşırlar. Ruhların kötü olanları ise, kötü kimselerin ruhlarıyla düşüp kalkarlar, kötülüklerde onlara yardımcı olur ve onlarla dolaşırlar. Bu durum böylece kıyamete kadar devam eder (63).

G) RUHLAR ÂLEMİ

Âlem-i ervah bedenlere girmemiş ruhların bulunduğu insani ruhlar alemi değil, bedenlerden ayrılan ruhların oluşturduğu alemdir. Çünkü bedenlerden önce şekle girmiş insani ruh yoktur. İnsani ruh dünyada beden içinde oluşur. Fakat Allah'ın ilminde dünyaya gelecek insan ruhlarının sayısı, kabiliyetleri, yani bütün kâinat ve insanların taslağı mevcuttur.

Ruhlar bedeni terk ettikten sonra üç sınıfa ayrılmışlardır:

-
- (61) Sa'du'd-Din et-Taftâzânî, Şerhu'l-Akâ'id (Hayali ve Isâm Haşiyeleri ile birlikte), Mısır, 1321 h., s. 110; Davud b. Muhammed el-Karsî, Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nuniyye, İst., 1297 h., s. 66-67.
- (62) Abdu'l-Kerim el-Hatîb, Kadıyyetü'l-Uluhiyye Beyne'l-Felsefeti ve'd-Din, Allah ve'l-İnsan, Beyrut, 1975, s. 134.
- (63) Fuzûlî, a.g.e., s. 72.

1 — Mukarreblerin ruhları : Bunlar na'im cennetindedir.

2 — Müslümanların ruhları : Azabdan kurtulmuş olanlardır.

3 — İnkârcıların ve sapıkların ruhları : Bunların ise cehennemde oldukları belirtilmiştir (64).

İbn-i Abbas'ın rivayetine göre, cennette olan ruhlar, sadece şehitlerin ruhlarıdır. Peygamberimiz: «— Uhud savaşında kardeşleriniz şehid olunca, Allahu Te'âlâ onların ruhlarını yeşil kuşların karınlarına koydu (yahut onların ruhlarını yeşil kuş suretinde şekillendirdi) ki, onlar cennet ırmaklarından içerler, meyvelerinden yerler ve arşın gölgesinde asılı altın kandillere giderler, istirahat ederler. Böylece yeme ve içmelerinin hoşluğunu ve uyku yerlerinin güzelliğini tadınca : «—Ne olaydı Allah'ın bize neler ikram ettiğini kardeşlerimiz bilselerdi de, cihaddan çekinmeseler ve harbden kaçmasalardı.» dediler, Allah da: «Sizin tarafınızdan ben onlara bunu tebliğ ederim.» buyurdu ve : «—Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayınız. Bilakis onlar rableri katında diridirler. Öyle ki, Allah'ın lütuf ve inayetinden kendilerine verdiği şehitlik mertebesiyle hepsi de sevinçli olarak cennet nimetleriyle rızıklandırılır. Arkalarından henüz onlara katılmayan şehid din kardeşleri hakkında da : «—Onlara korku yoktur. Onlar malizun da olacak değillerdir.» diye müjde vermek isterler (65).» âyetini nazil buyurduğunu söylemiştir (66).

Ruhlar cennette olmadıkları halde, cennet meyvelerinden yer ve cennetin hoş kokularını duyarlar. Şehidler Allah katında diridirler. Rızıkları kendilerine arz olunur ve onlara sefa ve sevinç gelir. İbn-i Abbas (R.A)'ın bildirdiğine göre Resul-i Ekrem : «Şehidler cennetin kapısındaki yeşil kubbe içindedirler. Her sabah ve akşam rızıkları cennetten çıkarılır ve kendilerine arz olunur (67).» buyurmuştur.

Ruhların berzah âlemindeki yerleri pek çok değişiklik arz-

(64) İbn Kayyim, Kitabu'r-Ruh, s. 93.

(65) Âli İmran (3)/169 - 171.

(66) Müslim, K. İmâre, Hadis 121; Tirmizi, K. Tefsir-i Sure-i Âli İmran, bab 19; Ebu Davud, K. Cihad, bab 25, İbn Mâce, K. Cena'iz, bab 4; İbn Hanbel, 1/266; İbn Kayyim, a.g.e., s. 96.

(67) İbn Kayyim, a.g.e., s. 99; İbn Hanbel, 1/266.

etmektedir. Bu konudaki ayet ve hadisler arasında tenakuz da yoktur. Çünkü bu delillerden herbiri, iyilik ve kötülük derecelerine göre bir kısım insanlar hakkında varid olmuştur ki, ruhların buldukları makam ve dereceler, herkesin lâyık olduğu dereceye göre farklılık arz etmektedir.

H) RUH GÖÇÜ (TENASÜH)

İslâm akidesinde bulunmamakla beraber; bizim burada tenasühten bahsetmemiz, bazı İslâm fırkalarının inanç sistemlerinde ona yer vermelerinden (68) dolaydır. Tenasüh, insan öldükten sonra ruhunun başka bir varlığa geçmesidir (69). Bunun da dört şekli vardır :

1 — Maddî alâkalardan kurtulamayan nefislerin, insani bedenlerden ayrıldıktan sonra sahip olduğu vasıflara uygun bir takım hayvanî bedenlere intikal etmesidir. Buna «Mesh» adı verilir.

2 — İnsan bedenlerinden ayrılan nefisler bitkilere intikal eder, buna da «Resh» denir.

3 — Bu nefislerin maden ve cevher gibi cansız maddelere intikal ettiğini söyleyenler de vardır ki, buna «Fesh» adı verilir.

4 — Bedenlerden mücerred olarak kalabilecek nefisler bütün kemâlleri kuvvetten fiile çıkararak, yani mümkün olan tüm kemâlleri kendilerinde toplayarak, cismani bütün alâkalardan temizlenen kâmil nefislerdir. Nâkıs olan, yani kemâllerinden bir kısmı kuvve halinde kalan nefisler, insan bedenleri arasında dolaşır durur. Bu durum ilmi ve ahlâki kemâle ulaşınca kadar devam eder. Sonunda bedeni alâkalardan temizlenip, mücerred olarak kalabilir. Bu intihâle «Nesh» denir (70).

Bu inanca göre ruh, bütün fiilleri işleyerek cisimle beraber tekâmül eder. Her cisme girdiğinde yeni bilgiler elde ederek olgunlaşır ve en yüksek merhalde cisimden ayrılacak «Nirva-

(68) Abdu'l-Kâhîr b. Tâhîr b. Muhammed el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak (Ter: Doç. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı), İst., 1979, s. 246-251.

(69) Abdu'l-Kâhîr el-Bağdâdî, Usulü'd-Din, İst., 1346/1928, s. 235, M. Şemseddin Günaltay, Felsefe-i Ülä, s. 189.

(70) Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Şerhu'l-Mavâkıf, İst., 1239 h., s. 583.

na(*)»ya kavuşur. Çünkü ruh matlub olan bilgileri külli olarak, zamansız ve bir kerede ihata etme gücüne sahip değildir. Öyleyse ruh cüz'iyatı araştırmak, mümkinâtı denemek zorundadır. Bu mümkinat her ne kadar nâmütenâhi ise de, fertleri çöktür. Bu çokluğu ruhun bilebilmesi için geniş bir zamana ihtiyaç vardır. Bu sebep ile ruhun bilgi elde edebilmesi şahısları ve neveleri müşâhede etmesine dayanır. Böylece nefis, bunların herbirinden tecrübe elde edip, yeni bilgiler kazanmak için şahısları ve neveleri müşâhade etmelidir. Diğer taraftan herşeyin karışımında başkalık olduğu gibi, güç ve kabiliyetlerinde de başkalık vardır. Binaenaleyh bu şeylerin fiilleri değişir ve farklıdır. Şu halde ruh, eşyanın tümünü ednâdan a'lâya doğru teker teker dolaşmalıdır ki, hayır ve şer fiillerinde mahâret kazansın, daha sonra şerden kaçsın ve hayra yönelsin (71).

Tenasüh inancında yer alan «ednâdan a'lâya» sözü, ruhun etten ağaca, ağaçtan hayvana, hayvandan insana, insan-ı kâmilden Nirvana'ya ermesi manasındadır. Tenasühün temeli ve ölçüsü bilgi elde etme vazifesini yerine getirmedir. Bu inançtaki tekamül ve değişmeler, insanın yapmış olduğu amele bağlıdır. Ruh, cisimde iyi amel işlemişse, ondan ayrıldığında amelin gerektirdiği daha üstün bir cisme intikal eder. İntikal ettiği cisim kötü ise bu; ona, yapmış olduğu amelin kötü bir cezası olacaktır. Eğer intikal ettiği cisim iyiye; bu da ona, yapmış olduğu iyi amelin mükafatıdır. Yani insanla hayvan veya insanla insan arasındaki ruh göçünün ölçüsü ameldir. Ruhun cisimlerde bulunması bir tecrübe ve cezadır. Ruh bu tecrübe ve cezadan kurtarmak için kuvvetli riyazet ve devamlı, Nirvana'ya ermek lâzımdır (72).

(*) Nirvana Buda talimlerinde, ferdin bütün şehvetlerini söndürmek ve zatını inkâr etmek manasına geliyordu. Bu inkârın sonucunun mükafatı hayattan kurtulmak ve mutlak fenâdır. Daha sonra ise bu kelime bir kaç manâya kullanılmıştır:

- a) Nirvana bir mutluluk halidir. İnsan ona ölümden sonra değil, şu hayatta şehvetlerini tamamen söndürmek suretiyle erişebilir.
- b) Ferdin, ölümden sonra hayata dönme esaretinden kurtarılmasıdır.
- c) Ferdin, fert oluşuna dair şuurunun yok olmasıdır.
- d) Ferdin Allah'la birleşmesidir.
- e) Ölümden sonra mutluluk firdevsidir. (Abdu'l-Kerim el-Hatib, Kadıyyetü'l-Ülûhiyye, s. 236).

(71) Abdu'l-Kerim el-Hatib, a.g.e., s. 235 vd.

(72) M. Şemseddin Günaltay, Felsefe-i Ülä, s. 196 vd.

I RUH KUŞU TASAVVURU

Bazı hadislerde ruhların yeşil kuşların kursağında (kuş şeklinde) cennette buldukları bildirilmiştir. Onların ruhları kuş gibidir, kıyamet günü cesedine tekrar dönünceye kadar cennet meyvelerinden yeyip içmektedir. Cenette diledikleri yere gidip gelmektedirler. Arşda asılı kandillere de giderek, dinlenirler. Onların yeme ve içmeleri hoş, uyku yerleri güzeldir. «Mü'minin ruhu bir kuş gibidir. Kıyamet günü tekrar cesedine dönünceye kadar cennet meyvelerinden yer, içer (73).»

İbni Abbas'dan rivayet edilen bir hadiste Peygamberimiz (S.A.V.) : «—Uhud savaşı günü kardeşleriniz şehid olunca, Allah u Te'ala onların ruhlarını yeşil kuşların karınlarına koydu (yahut onların ruhlarını yeşil kuş suretinde şekillendirdi).. (74)» buyurmuştur.

İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni de bu hadislere dayanarak, mü'minin ruhunun bedenlerden ayrıldıktan sonra yeşil kuşların kursağına konarak cennete iletildiğini (75) söylemiştir.

Yukarıda zikredilen birinci hadiste, ruhun kuş suretinde şekillenmesi bütün mü'minlere şamil olduğu halde, ikinci hadiste sadece şehidlere tahsis edildiği görülmektedir

NETİCE :

Ruh, insan bedenini meydana getiren cisim ve arazlardan başka bir şeydir. O bir basit cevherdir ve Allah'ın «ol» emriyle var olmuştur. Ruh fâni değildir, belki ölüm ile yalnız hali değişir. Kabir ise onun için ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya ceennem çukurlarından bir çukurdur.

Ruh, cihet ve mekândan münezzehtir. Bütün eşyayı bilmek ve onlara muttali olmak, ruhun kuvvetinde mevcuttur. Canlılar içerisinde bu durum sadece ruha mahsus olup, cisimlerin hiçbirinde böyle bir kuvvet yoktur. Bu münasebetle ruh,

(73) Nesâî, K. el-Cena'iz, bab 17; İbn Mâce. K. Zühd, bab 32; İbn Hanbel, 3/455; İbn Kayyim, a.g.e., s. 94.

(74) Bak: Dipnot 68.

(75) İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni, K. el-İrşâd ile Kavâti'l-Edille fi Usul-i'l-İtikâd, Tahkik eden: Dr. Muhammed Yusuf Musa ve Ali Abdu'l-Hamid, Mısır, 1369/1950, s. 377.

Allah u Te'alâ'ya izafe edilmekle hususi bir şerefe nail olmuştur.

Ruh, bedenden zaruri olarak ayrıldığı gibi, bazan da kendi ihtiyariyle (istegiyle) ayrılabilir ve tekrar istediği zaman bedene dönebilir. Lâkin lâtif buhar bedenle ruh arasında alâka olmaktan çıkmaz. Bu ise yalnız Allah'ın veli kullarına mahsus-tur.

Ruhlar, bedenlerden ayrıldıktan sonra alem-i ervahtaki yerlerine gider ve işlemiş oldukları amellere göre ceza veya mükâfat görürler. Bu durumda ruh ile ceset arasındaki irtibat kesilmiş değildir.